

UDK

616-036.22(091)

Makale türü:

1.02 Genel bilimsel makale

Kabul edildi: 01.03.2020

Revize : 22.03.2020

Onaylandı : 11.04.2020

TARİH BOYUNCA İNSANLIĞIN SALGIN HASTALIKLARLA MÜCADELESİ

Prof. Dr. Orhan Derman

Hacettepe Üniversitesi Tıp Fakültesi
Çocuk Sağlığı ve Hastalıkları Anabilim Dalı
Ergen Sağlığı Bilim Dalı Ankara, Türkiye

ÖZET

Ortaçağ da Yersinia Pestis kara ölümün sebebidir. Veba, 1500’li yıllarda Çin kadar uzak bölgelere kadar ulaşarak Akdeniz bölgesindeki ülkeleri mahvetmiştir. Avrupalılar tarafından yeni dünya kolonize edildikten sonra, suçiçeği ve kızamık Aztek’lerin nüfusunun azalmasına neden olmuştur. Epidemilerin yayılması ile oluşan değişimler ile insanlık sifilis ile karşı karşıya kalmıştır. 1800’lerin sonlarında tüberküloz veya endüstriyel hastalıkların yaygınlaşması görülmüştür. Bu ismi almasındaki neden, Batı dünyasındaki endüstrileşmesinin başlaması ile aynı anda olmasından dolayıdır. Sonunda bütün pandemilerin annesi olarak tanımlanan İspanyol gribi 1918-19 yıllarda, dünya nüfusunun üçte birini enfekte ederken, yaklaşık olarak 40-50 milyon insanın ölümünden sorumlu olmuştur. 2020 yılında bütün dünya Corona enfeksiyonu ile harap oldu. Dünyada bugüne kadar Covid-19 nedeni 2 milyon insan öldü. Dünya Sağlık Teşkilatına (WHO) göre, enfeksiyona bağlı ölümler dünyadaki bütün ölümlerin ikinci sıklıktaki nedeni olurken, gelişmekte olan ülkelerde bu sıklık birinci düzeydedir. Enfeksiyonlar her yıl yaklaşık 15 milyon ölüme sebep olmaktadır. Mikroorganizmalar arasında virüsler en iyi patojen oluşturanlar olarak karakterize edilirler. Tıp da Nobel ödülü kazanan Peter Medawar “Protein zarf için en kötü haberciler virüslerdir” demiştir. Virüsler son derece sofistikedirler. Yaşayabilmek için yeni biyolojik karakterler edinebilirler. Yeni bir konağı enfekte edebilmeleri ve yeni bir ekolojik nişe adapte olabilmeleri için gen mutasyonları, rekominasyonlar ve bir bütün içinde çeşitli türleri içeren özellikler göstererek, zarar verebilirler.

UDK

159.942:37.015.31

Article type:

1.02 Overview scientific article

Received : 01.03.2020**Revise :** 22.03.2020**Accepted :** 11.04.2020

THE STRUGGLE OF HUMANITY WITH EPIDEMIC DISEASES DURING HISTORY

Prof. Dr. Orhan Derman

Hacettepe University Faculty of Medicine
Department of Child Health and Diseases
Adolescent Health Department Ankara, Turkey

ABSTRACT

During their evolution, human beings, as every other animal and vegetable species, have had to face innumerable challenges from the world of micro-organisms. Indeed, the history of mankind is littered with ‘scourges’, that is, epidemics and pandemics characterised by high rates of morbidity and mortality. There have been numerous examples of major epidemics in the past centuries. In the Middle Ages *Yersinia pestis* was the cause of the Black Death, a plague that devastated the countries of the Mediterranean basin reaching as far as China. In the 1500s after the colonisation of the New World by Europeans, epidemics of smallpox and measles contributed to the decline of the Aztecs. In exchange for having spread such epidemics, the European population was exposed to syphilis. At the end of the 1800s there was a spread of tuberculosis or ‘industrial disease’, this name so-called because its emergence coincided with the beginning of industrialisation in the Western world. Finally, there was what has been defined as the mother of all pandemics, the Spanish ‘flu of 1918–19, which infected a third of the world’s population and was responsible for the death of about 40–50 million people. In 2020 all the World are devastated by Corona infection, Up to now, the death related to the Covid-19 reached to 2 million people in the World. According to the WHO (World Health Organization) , infectious diseases are still the second cause of death in the world (and the first in developing countries), being responsible for about 15 million deaths each year. Among microorganisms, viruses have the best characteristics to become emerging pathogens. As Peter Medawar, winner of the Nobel prize for Medicine, said: “viruses are bad news inside a protein envelope”. Viruses are extremely sophisticated. They are able to acquire new biological characteristics in order to survive, exploiting the phenomena of gene mutation, recombination and reassortment so as to become able to infect new hosts and to adapt to new ecological niches

Tarih Boyunca İnsanlığın Salgın Hastalıklarla Mücadelesi

Salgın Hastalıklar, insanlığa her zaman çok büyük olumsuz etkiler yaratmışlardır. Salgın hastalıklar, insanlığın başına gelen en büyük felaketler olarak tarih boyunca seyretmişler, her salgın sırasında binler, yüzbinler, milyonlar ile ifade edilen insan kayıplarına yol açmışlardır. Hiçbir savaş sırasında o savaşta muharebelerde ölen insan sayısı, o muhabere sırasında ortaya çıkan salgın hastalıkların yarattığı ölüm sayısından daha fazla can kaybına yol açmamıştır. Ama unutulmaması gereken en önemli nokta, hiçbir salgının da sebepsiz yere çıkmadığıdır. Onun için salgınlar, genelde hijyenin göz ardı edildiği, öldürmekten, zapt etmekten başka hedef gütmeyen savaşların ayrılmaz birer parçası olmuşlardır. Salgınlar savaşların kaderlerini belirlemiş, sonuçlarını tayin etmişlerdir.

Eski dünyada hastalık mikroplarının yayılması ile imparatorlukların yıkılması arasında ciddi bir ilişki bulunduğunu söylenmektedir. Eski dünyada topluluklar arasında dolaşan yalnızca mal, düşünce ve teknikler değildir, “hastalık mikropları” da toplumdan topluma taşınmışlardır¹. Çin ve Roma kayıtları, M.S. I. ve II. Yüzyıllarda bir dizi salgın hastalıkların toplumları kırıp geçirdiğini anlatmaktadır². Roma komutanları, orduya saldıran düşman birliğinden çok, salgın hastalıklar korkutmuş ve bu nedenle “hastane (valetudinarium)”

leri Roma kale mimarisinin bir parçası olarak kabul etmişlerdir³. Edinburg Üniversitesinden M.W. Flinn 14-19. Yüzyıl arasında çok ülkeli veba salgınları olmasaydı, Avrupa tarihinin akışı tamamen farklı olurdu diye belirtmiştir. Bu yüzyıllarda veba çok bulaşıcıdır ve öldürücülük oranı yüzde 60 dan yüzde 100 e kadar çıkmıştır⁴. Eski Yunan da Peleponnes savaşlarında Atinalılar ve Ispartalılar arasında 27 yıl süren savaşlarda veba salgını Atinalılar aleyhine belirleyici olmuştur⁵.

Prusya da 1875 yılında her 10 bin nüfustan 266.5 kişi ölmüş, bunun yüzde onu olan 26.8 i ihtiyarlıktan, kalan yüzde 90 ise vaktinden evvel ölmüş, bunlarında üçte biri salgın hastalıklardan vefat etmiştir. 1912 yılında yine Prusya da her 10 bin nüfustan vefat edenlerin miktarı 154.9 iken bu yılda da salgın hastalık oranı aynı kalmıştır. 1900 yılında 1 yaşındaki her 10 bin çocuktan 471.5 unun salgın hastalıklardan öldüğü kayıtlıdır. Bunun diğer bir anlatımı da 1 yaşındaki 21 çocuktan 1 i salgın hastalıklardan ölmüştür⁶.

Arapların, Haçlı ordularını sıtma ile yendiği, Rusların Napolyon ordularını tifo ile geri püskürttüğü, Amerika iç savaşında kuzeyin kazanma nedeninin iki tarafın ordusunu kırıp geçiren ishalin ardından güneylilere oranla daha çok askerlerinin kalmasının olduğu bilinmektedir. I. Balkan savaşında Bulgarların Çatalça önlerine kadar gelip İstanbul’u almak için Osmanlılar ile olan mücadelelerinde savaşın belirleyicisi, savaş

sırasında çıkan kolera salgını olmuştur. Salgın hastalık durumları savaşlarda kazanmak için de kullanılmıştır⁷. 1913 yılında II.Balkan savaşında büyük bir kolera salgını baş gösteren Bulgar ordusu geri çekilirken ölümlerini Makedonya'daki nehir ve kuyulara atarak bu suları kirletmiş ve bu suları da kullanan Yunan ordusu da kolera ile enfekte olmuştur⁸.

Prusyalı bakteriolog Rudolf Virchow, hastalığın en iyi ve en kısa tanımını “Değişen koşullarda yaşam” diyerek yapmıştır. Onun değişen koşullardan kastı, yemek alışkanlıkları, ticaret, seyahat, ev yaşamı, giysiler ve hava durumu, kısaca tüm çevredir. Yaşam koşullarına müdahale edildiğinde, insanlar ile mikroplar arasındaki ilişkinin önceden kestirilemeyen, çoğunlukla da ölümcül bir sona doğru değişeceğini öne sürmüştür. Virchow bu düşüncelerini ilk kez 1848 yılında Çekoslovakya ile Almanya arasındaki Yukarı Silezya'daki yoksul tarım işçileri arasında baş gösteren tifüs salgınının nedeni olarak şiddetli yağmurların, kötü koşulların ve yoksulluğun tifüs mikrobu kadar etkili olmasındaki en büyük faktörler olarak ortaya koymuştur⁷.

Ordu ve savaş hastalığı olarak bilinen tifo, I. Dünya savaşında Avrupa cephesinde Avusturya, Almanya, Fransa ordularında çok büyük kayıplara yol açarken, düzenli tifo aşısı yaptırdığı için Amerikan ordusundaki etkisi hayli düşük kalmıştır⁹.

Bazen salgınlar savaşların öncesinde veya hemen başında da kötü yaşam koşulları nedeni ile de ortaya çıkmıştır. Dünya savaşının hemen başında Sırbistan da oldukça şiddetli tifüs salgını görülmüş, 1915 yılında Ocak ayından Nisan sonuna kadar 100 bin kişi ölmüştür. Salgını önlemeye çalışan 350 hekimden 126 si tifüs kurbanları arasına katılmıştır¹⁰.

Rusya da 1918-1922 yıllarında 25-30 milyon tifüs vakasının olduğu hesaplanmıştır. Rakamlara göre nüfusun yüzde 20-25 i tifüse yakalanmıştır. Lenin 5 Kasım 1919 da 7. Sovyetler Kongresinde “ Bir kırbaç sallanıyor, bütün hayatın durduğu tifüs bölgelerindeki korkunç durumu hayal edebilmemiz mümkün değil” demiştir¹¹.

İnsanların “Yeryüzünde insanlar yokken hastalıklar vardı” düşüncesini taşımaları ile ilkel topluluklarda hastalıklara tanrıların, ruhların ve büyüün yol açtığı inancı, tek tanrılı dinler döneminin ilk zamanlarında da fazla değişmeden devam etmiştir. Hintliler ve Çinliler bazı hastalıkların hafif aşamasında bilinçli olarak temas edilmesinin hastalıkların daha sonra oluşmasına karşı bir direnç sağlayacağını fark etmişlerdir¹².

Tevrat'ta ayrıntılı olarak anlatılan birinci hastalık cüzamdır. Sırasıyla Kel-Temriye-Sıtma-Verem-Veba dan söz edilmektedir. Tevrat koruyucu hekimlikte de ileri adımlar atmış ve hangi hayvanların etlerinin yenmeyeceğini açıklamıştır. Karantinanın

esasları da düzenlenmiştir¹³. İncil de veba ve hummadan söz edilmektedir. Bizans döneminde İstanbul'da veba "ilahi bir ceza" olarak görülmüştür¹². 14-15. Yüzyıllarda İstanbul da veba salgınları 1348-1349, 1416, 1447-1448 yıllarında korkunç tahribatlar yapmıştır. 1347 de veba Avrupa nüfusunun dörtte birini öldürmüştür¹⁴. İslam dünyasında da 19. Yüzyıl başında karantina sistemi Osmanlı imparatorluğunda da bir sorun oluşturduğu için ulemalar arasında tartışılmıştır. Tunus'ta Maliki mezhebinden Zeytuna Müderrisi Şeyh Muhammed Menai ile Tunus'un Hanefi Müftüsü Şeyh Muhammed Bayram arasında uzun tartışmalara yol açmış, Hanefi Müftüsü'ne göre karantina şeriat açısından yalnız caiz değil, üstelik vaciptir. Maliki Müderrisi ise Karantina Tanrının kaza ve kaderinden kaçmaya çalışmak" demek olduğundan dine aykırıdır görüşündedir¹⁵.

Pandemi, mevcut hastalığa karşı dünya da bağışıklığın olmaması, bütün dünyanın enfekte olması demektir. Jared Diamond, Tüfek, Top ve Çelik adlı eserinde, bağışıklığı olmayan insanlara önemli derecede bağışıklığı olan istilacılardan bulaşan hastalıklardan çiçek, kabakulak, grip, tifüs ve hıyarcıklı vebanın Avrupalıların fetihlerinde önemli rol oynadıklarını yazmıştır. 1531 de 168 adamı ile Peru'ya gelen Pizarro, İnka imparatorluğunu çiçek enfeksiyonu ile dize getirmiştir. 1618 de 20 milyon olan Meksika nüfusu, bulaşıcı hastalıklar sonucu

1.6 milyona düşmüştür. 1520 ile 1899 yılları arasında Amerika kıtasında "Büyük Kıyam" adı verilen salgınlar nedeni ile olan facia da ölen yerlilerin nüfusu iki dünya savaşından ölenlerin toplamından daha fazladır¹.

Taun adı verilen veba (Kara Ölüm) şiddetli pandemiler yapmıştır. 14. Yüzyılda Çin kaynaklı bir pandemi Asya kıtasında 25 milyon insanın ölümüne yol açmıştır. Pandemilerin varlığı kimi dönemde ise siyasi malzeme olarak kullanılmıştır. Martin Luther "işe yaramaz ve güçsüz kilise bürokrasisinin, aracılığı olmaksızın Tanrı ile doğrudan aracısız konuşma biçiminde bir devrim niteliğinde bir anlayış" olduğu biçimde veba salgınını ileri sürerken, Katolik kilisesi de Luther'in yurdu Almanya'nın vebanın sağlam kaynağı olduğunu iddia etmiştir⁷.

1718 tarihli Pasarofça antlaşması, Osmanlı ve Avusturya İmparatorlukları arasında uzun yıllar sağlam kalan bir sınır çizmesi yanında, aynı zamanda Habsburgların gerçek anlamda işgalci vebaya karşı kendilerine bir sağlık şeridi oluşturmuştur. Buna göre Avusturya monarşisi, Doğu da Türk sınırına sağlık denetimini orduya vermiş ve İtalyan tipi bir karantina sistemiyle 1900 kilometrelik bir kara sınırını kontrol altına almıştır. Karantina şöyle uygulanmıştır. Askeri sınırın Türk tarafından gelen yolcular, binek hayvanları ve malları ayrılmış, yolcuların elbiseleri sahiplerine geri verilmeden önce buhar, ısıtma ve

yıkama yolu ile dezenfekte edilirken kişilerde ayrı bir hücrede bekletilmişlerdir. Veba salgınlarından korunmak için ticaret gemileri salgın olmasa bile kırk gün süre ile limanlara sokulmamıştır¹⁶. Kırk günlük tecrit için kullanılmaya başlanan karantina kelimesi bu süreyi ifade edilmesinden türetilmiştir. Beş yüzyıl boyunca veba, Akdeniz şehirlerini kefen gibi sarmıştır. 1757 ile 1772 yılları arasında İzmir şehrinin yüzde 15 ile 20 sini veba yok etmiştir. 1820, 1830 ve 1860 yıllarında İstanbul o zaman “kıran” olarak isimlendirilen vebadan çok etkilenmiştir¹⁷.

Kolera pandemileri için 1817 yılı dönüm noktasıdır. Bu tarihe kadar yerel bir hastalık olan kolera, ilk olarak bu yıl pandemi yapmıştır. 1826-1837, 1840-1849, 1856, 1863-1865, 1879-1884, 1891-1896, 1914-1918 yıllarında olmak üzere 7 büyük pandemi olmuştur. Türkiye de İstanbul da 1830 ile 1914 yılları arasında 1847-1848, 1865, 1872, 1890, 1892, 1907 olmak üzere 8 pandemi yapmıştır. 1854 yılında Londra da baş gösteren kolera salgınında 14 bin kolera vakası ve 618 ölüm olmuştur¹². Mekke şehri ile ilgili kolera istatistiklerinde Hicri ayların ilk altısında hacı adayları olmadığı için kolera görülmezken, hacı adaylarının olduğunda salgınlara rastlanılmaktadır. 1893 yılında Mekke de Hac sırasında 40 bin kişi kolera salgınından ölmüştür¹⁷. 1910 yılında Türkiye’ye Rusya’dan giriş yolu ile gelen büyük bir kolera salgını görülmüştür¹⁸. 1910

kolera salgını Trablusgarp’a Napoli’den gelen bir Musevi aile ile gelmiş, 1911-1912 Trablusgarp Savaşında koleradan ölümler çatışmada ölenlere göre çok daha fazla olmuştur. Yüzbin kişilik İtalyan ordusunun hastalıktan kaybı 25.869 (23.921’i hastalandıkları için savaşmadan İtalya’ya dönmüşlerdir) iken muharebede ölenlerin sayısı 5.652 olmuştur¹⁹.

1489 da Granada da İspanya kralı Ferdinand’ın ordusunun 17 bin askeri tifüsten (lekeli tifo) ölmüştür. 1528 yılında Fransızlar Napoli şehrini kuşattıklarında tifüs salgını çıkmış, hastalıktan 30 bin askerini kaybeden Fransa geri çekilmek zorunda kalmıştır. 1566 yılında Osmanlılar ile savaşmak üzere yola çıkan Haçlı ordusunda tifüs baş göstermiş, Haçlı ordusu Macaristan da dağılmıştır²⁰. Napolyon ordularının Rusya seferi sonrası 1813 ve 1814 yıllarında tifüs bütün Avrupa’ya ve Balkan’lara yayılmıştır²¹. 1847 yılında İrlanda’dan Kanada’ya mülteci olarak giden 75.540 İrlanda’lıdan 20 bin 305 i tifüsten hayatlarını kaybetmiştir²².

Hummayı Racia 1741 yılında Avrupa da ayrı bir hastalık olarak tanımlanmıştır. 18. ve 19. Yüzyıllarda İngiltere de, 1895-1896 ve 1908 de Rusya da büyük salgınlar yapmıştır. 1904 yılında Çin de, 1910 yılında Hindişin de, 1912 yılında Suriye de büyük epidemiler yapmıştır²³.

1719-1723 yıllarında Avrupa da çok şiddetli çiçek epidemileri olmuştur. 18. Yüzyılda 60 milyon kişi çiçek salgınlarından ölmüştür⁶. 1871 de Fransa-Prusya savaşından sonra çiçek pandemisi baş göstermiş ve bir yılda 400 bin Avrupalı ölmüştür²⁴. Çiçek, eski dünya mikroplarının en öldürücüsü olmasına rağmen, tek başına iş görmemiştir. Kuzey Amerika da 1520-1899 yılları arasında 41 çiçek salgını, 17 kızamık salgını, 10 nezle, 4 hıyarcıklı veba ve 4 kızıl dalgası ile milyonlarca kişi hayatını kaybetmiştir⁷.

Sifilis ile ilgili ilk salgın 1495 yılında gerçekleşmiştir. Fransa kralı VIII. Charles'ın nüfuz alanını genişletmek ve papalık kurumunda daha etkili söz sahibi olabilmek için Napoli'ye yaptığı seferde hastalık her iki tarafın askerlerinde ortaya çıkmıştır. Taraflar birbirlerini hastalıktan sorumlu tutmuşlardır. İtalyanlar hastalığı "Fransız şeytani" diye tanımlarken, Fransızlarda "Napoli şeytani" demişlerdir²⁵. Anadolu'ya frengi 1829 Rus orduları tarafından bulaştırılmıştır. 1890 lar da İstanbul da Ziba sokağına yerleşen hayat kadınlarının frengin yayılmasında büyük rolleri olmuştur. Almanya da 55 bin ölü doğumdan 9 bini frengi nedeni ile olurken, İngiltere de 1910-1914 yılları arasında 1 yaşından küçük 20.164 ölümün nedeni de frengidir. Fransa sağlık bakanlığı frenginin yılda 40 bin çocuk düşürme, 20 bin ölü doğum (yıllık doğumun1/10) un sebebi olduğunu ileri sürmüştür²⁶.

1849 yılında İstanbul'daki hastanelerde

tüberküloz vakaları epidemik sayılacak derecede şiddetli seyretmiştir²⁵. 1918 yılında 940 bin nüfusu olan İstanbul'un genel ölümlerinde veremden ölümlerin oranı %10.8 dir. Bu oran haber verilmesi zorunlu hastalıklardan ölenlerin toplam sayısının üç katıdır.

1870-1914 yılları arasında salgınlardan 8 milyondan fazla çocuk ölmüştür. Diğer bir anlatımla 12 aylık olmadan 187 bin çocuk hastalıklardan hayatını kaybetmiştir²⁷.

Napolyon'un Mısır seferinde Fransız askerleri Nil nehrinin sularını içtikleri için Dizanteriye yakalanmışlar, 30 bin Fransız askerinden 8.915 i dizanteriden ölmüştür²⁸.

İstiklal savaşı sürerken,Türk ordusunda sıtmadan ölenlerin oranı %40 dır. Nüfusunun o tarihlerde 200 bin olarak tahmin edilen Antalya ve çevresinde sıtma vaka sayısı 172 bine ulaşmıştır bu da nüfusun %70 in den fazla bir orandır²⁹.

1918-1922 yıllarında İspanyol gripi dünya da yaklaşık 60- 100 milyon insanın yaşamının kaybına yol açmıştır³⁵. Amerika kıtasında başlayan bu grip pandemisi sadece o dönemde bunun bir salgın hastalık olduğunu ilk olarak ilan eden İspanya'nın adı ile tanınmaktadır.

Yüzyıllardan beri Avrupa'da karantina sistemi Doğu'nun sağlık durumuna bağlı bir korkuya dayanıyordu. Osmanlı devletinde taun(salgın) daimi olarak hüküm sürerdi.

Halk bu afeti Allah'ın cezası olarak kabul ederdi. 1838 yılında karantinaların kurucusu Sultan İkinci Mahmut saltanatı zamanında bu yaklaşım değişti. En meşhur kanuncuların toplantısında, karantinanın imana karşı gelmediği, aksine karantina hükümlerinin inançların bir ifadesi olduğu benimsendi ve karantinanın zorladığı tedbirler kabul edildi. Doğuda halk sağlığı konusunda kaydedilen hakiki ilerleme ve 1843 ten sonra taunun tamamen kaybolması üzerine İngiltere, Avusturya ve Fransa karantina sistemlerini değiştirdiler. Fakat salgın hastalıklarla mücadelenin nasıl eşgüdümlü olur düşüncesi üzerine 1851 yılında Paris'deki konferans katılan 12 devletten yalnızca Fransa, Sardunya ve Portekiz tarafından imza edildi sonra Sardunya ve Portekiz de imzalarını geri çektiler ve konferans başarısızlıkla sonuçlandı. Daha sonra 1859 Paris, 1866 İstanbul, 1874 Viyana, 1881 Washington, 1885 Roma, 1892 Venedik, 1893 Dresden, 1894 Paris, 1897 Venedik, 1903 Paris, 1911 Paris, Birinci dünya savaşından sonra 1922 Varşova şehirlerinde sağlık konferansları toplandı. 1923 de Cenevre de Milletler Cemiyeti Sağlık Teşkilatı kuruldu³⁰.

Savaşlar sırasında ölümlerin nedenleri savaş öncesi orduların sağlık konusunda yeterlilikleri, hijyen durumları, savaş sırasında oluşan salgın hastalıklar ile mücadeleleri sonucunda belirlenmiştir. I. Dünya savaşında dört yıl boyunca Alman ordusunda 1 milyon 651 bin 72 ölüm vardır

toplam Alman kuvvetlerinin sayısı 6 milyon 400 bindir. Bunun yüzde 87.8 i yara ve sair dış faktörlerden, sadece yüzde 12 si salgın hastalıklardan olurken doğu cephesinde çarpışan 3. Ordudaki salgın hastalıklardan ölüm bunun 49 misli fazladır. 3. Ordu daki 1915-1918 yıllarında hastadan ve yaralıdan ölüm 109.562 iken savaş meydanında şehit olan sayısı 9 bindir. I. Dünya savaşı sırasında hastalıklardan ölen Osmanlı askerlerinin 1/3 ü tifüsten, 1/3 dizanteriden, %5-10 arası sıtmadan ve %4 ü Humma Racia dan ölmüşlerdir³¹.

I.Dünya savaşı sırasındaki hastalıklardan kayıplar sadece 3. Orduda değildir. Bütün ordularda da en büyük ölüm nedeni salgın hastalıklar olmuştur. 1914-1918 yılları arasında Orduya katılan Osmanlı askerlerinin 1/3 ünün ölüm nedeni salgın hastalıklardır. Ölen düşman askerlerinin giyim kuşamlarını yokluk nedeni ile giyen askerlerde, bitle geçen tifüs ve hummayı racianın niye bu kadar yüksek oranda görüldüğünün sebebi hijyenden yoksunluktur³¹

Savaş nedeni ile ortaya çıkan göçlerin ortak özelliği “kıyımdan korunmaktır”. Ama göç ikinci bir kıyımı da getirmektedir o da salgın hastalıklardır. Göç ile birlikte salgın hastalıklar da başka bölgelere taşınmaktadır³².

Zürcher'e göre Osmanlı'nın savaş alanlarındaki kayıplar bir tarafa bırakılırsa ordunun toplam mobilizasyonunu sağlayan

gücün 1/7 si hastalıktan (sıtma, dizanteri ve tifüs) ölmüştür³³.

1923 yılında İnebolu'da Balkan Savaşı ve Dünya Savaşında tifüs hastalığına yakalanan askerleri İnebolu Devlet Hastanesinde tedavi ederken kendi de tifüse yakalanarak ölen Tosyalı Doktor İsmail Hakkı bey ve görevlerini yaparken ölen öteki meslektaşları için halk tarafından bir anıt dikilmiştir. Anıtın üzerinde de şu yazılıdır³⁴.

“Vazife uğruna ömür tüketerek Hakkın rahmetine kavuşan ismi yok olmuş Müslüman doktorlar için iyilikseverlerin yardımı ile yapılan abidedir. Ruhlarına Fatihalar armağan ederiz. Sene 1339 (1923).”

1933 yılında Atatürk ün daveti ile Türkiye de çalışmaya başlayan Alman Prof. Dr. H. Braun İstanbul Üniversitesindeki “Mikrobiyoloji, Parazitoloji ve Salgınlar Bilgisi” ilk dersinde Filozof J.J. Rousseau'dan bir söz ile derse başlamıştır. “ Hıfzısıhha, ilimden ziyade bir fazilet olmalıdır”³⁵.

Yaşanan bütün salgınlarda, yaşamlarını hastalarını kurtarmak için kaybeden doktorların aziz hatıralarının önünde saygı ile eğilip, şu ifadeyi hepimiz paylaşmalıyız.

“YALNIZ, İYİ BİR İNSAN İYİ BİR HEKİM OLUR”.

BEYAN

Yazar çıkar çatışması olmadığına beyan etmektedir.

KAYNAKLAR

- 1- Diamond Jared. Tüfek, Mikrop ve Çelik (Çev. Ülker İnce) Ankara, TÜBİTAK Y, 2003 s.253.
- 2- Mc Neill William H. Dünya Tarihi (Çev. Alaeddin Şenel) Ankara, Kaynak Y. 1985,s.169.
- 3- Jackson Ralph. Roma İmparatorluğunda Doktorlar ve Hastalıklar (Çev Şenol Mumcu) İstanbul, Homer K 1999. S. 126, 131.
- 4- Flinn M.F. Avrupa ve Akdeniz ülkelerinde veba (Çev. Necmiye Alpay) Tarih ve Toplum 39, Mart 1987.ss. 25-26.
- 5- Mansel Arif Müfid. Ege ve Yunan Tarihi. Ankara TTK Y. 6. Baskı 1995, s.321
- 6- Braun H Mikrobiyoloji, Parazitoloji ve Salgınlar Bilgisi. (Çev. Vefik Vasaf). İstanbul Yaltrık Matbaası. 1936. ss. 277-278.
- 7- Nikiforuk Andrew. Mahşerin Dört Atlısı. Salgın ve Bulaşıcı Hastalıklar Tarihi. (Çev. Selahattin Er kanlı) İstanbul, İletişim Y. 2001. s.30.
- 8- Mutusis Tostantin. Mikrop Harbi. İstanbul Tıp Fakültesi Mecmuası Sayı 3 1952. Ss.1158-1159.
- 9- Hot İnci. Sıhhiye Mecmuasına göre ülkemizde bulaşıcı hastalıklarla mücadele. 1913-1996. İstanbul Üniversitesi SBE(Sağlık Bilimleri Enstitüsü). Doktora Tezi, 2001. s.188.
- 10- Unat Ekrem Kadri, A Yücel, K Altaş, M Saması. Unat'ın Tıp Parazitolojisi. İstanbul, Cerrahpaşa Tıp Fakültesi Vakfı Y. 5. Basım, 1995.s.258.
- 11- Ersoy Tolga. Tıp, Tarih, Metafor. Ankara. Öteki Yayınları 2. Baskı 1996. Ss.142-143.
- 12- Lyons Albert S. R. Joseph Petrucelli. Çağlar Boyu Tıp (Çev. Nilgün Güdücü) İstanbul Roche, 1997. s.19 ve 550.
- 13- Kızıldağlı Edip. Tarihte Lepra Savaşları ve Misikinler Tekkesi. Dirim. 52, sayı 10 Ekim 1977, s.473.
- 14- Eyice Semavi. Bizans Devrinde İstanbul da Tababet, Hekimler ve Sağlık Tesisleri. İstanbul Tıp Fakültesi Mecmuası Sayı 3. 1958. ss. 667-668.
- 15- Berkes Niyazi. Türkiye'de Çağdaşlaşma. İstanbul Doğu-Batı Yayınları. 1978, ss.183-184.
- 16- Uludağ Osman Şevki. Son Kapitülasyonlardan Biri:Karantina, Belleten 1938. Cilt II.s.451.
- 17- Şehsuvaroğlu Bedi N. Türkiye Karantina Tarihine Giriş III İstanbul Tıp Fakültesi Mecmuası Sayı 1.

- 1958.s.146.
- 18- Unat Ekrem Kadri. Osmanlı İmparatorluğunda 1910-1913 yıllarındaki kolera salgınları ve bunlarla ilgili olaylar. Yeni Tıp Tarihi Araştırmaları I. 1995. ss.58 ve 60.
- 19- Koloğlu Orhan. XIX Yüzyılda Hac Yoluyla Kolera Yayılması ve Hanakin Karantina doktorunun anıları.s.61-67.
- 20- Berke M. Zühdi. Tıbbi Viroloji. Cilt 2 s.1283.
- 21- Onul Behiç. İnfeksiyon Hastalıkları s. 329.
- 22- Encyclopedia Britannica. Chicago William Benton Pub. 1968. Vol 22. s.446
- 23- Noyan Abdülkadir. İç Hastalıkları Ders Kitabı. İntan Hastalıkları, 1943, s.199.
- 24- Tuğcu Kadir. Çiçeğin Yeryüzünde Eradikasyonu. Dirim. Yıl 56. Sayı 3-4, 1981. s.99.
- 25- Gazette Medicale de Constantinople (Ekim, 1849) ss.23-28 den Yeşim Işıl Ülman Gazette Medicale de Constantinople ve Tıp Tarihimizdeki Önemi 1999, s.28.
- 26- Behçet Hulusi. Frengi Dersleri İstanbul Akşam Maatbası. 1936. SS.5-6.
- 27- Akalın Ömer Besim Türk Çocuğu Yaşamalıdır İstanbul Ahmet İhsan Matbaası. 1936. s.11.
- 28- Estes J.W. L. Kuhnke. French Observations of Disease and Drug Use in Late-Eighteenth Century Cario. Journal of the History of Medicine and Allied Sciences. İstanbul Üniversitesi Cerrahpaşa Tıp Fakültesi Yayınları, 1974, Vol 39. 1984. s122.
- 29- Sağlık ve Sosyal Yardım Bakanlığı Sağlık Hizmetlerinde 50. Yıl. 1973, ss 104-105.
- 30- Ataberk Emine Melek. 1851 de Paris'te toplanan I.Milletlerarası Sağlık Konferansı ve Türkler 1974, ss.98, 116.
- 31- Sağlam Tevfik Büyük Harpte 3. Ordu Sıhhi Hizmet Genelkurmay Yayınları, Ankara 1941 s.69-71.
- 32- Mc Carthy Justin. Ölüm ve Sürgün Türk Tarih Kurumu 2014.ss.263-264.
- 33- Zürcher Erik Jan. Between death and desertion. The experience of the Ottoman Soldier in World War I. Turcica, 28,1996, s.257.
- 34- Tunaoğlu Kamil. Enleriyle, İlkleriyle, Tekleriyle İnebolu. Bütün Dünya 2004/11. Kasım 2004. S.142.
- 35- Özdemir Hikmet. Salgın

